

ՍՈՓԻԱ

(Շար.)

Կինս այս անակնկալ բարբառը լսած ատենը, չգիտենք ինչու, քիչ մը այլալեզուաւ բայց պիտարկիս' եւ առաջարկութեանս հանգամանքն իրբեւ թէ իր տարակոյսը լսածանկելով, երեսներուն վրայ զուարթութիւն եւ շրթանցը վրայ ժպիտ մը ծաւալելով, « Ես օրիորդ չեմ, պարոն' եւ, ըսաւ, բայց զուգ կրկերոն' էք արդեօք: » Այս բառերէն միտք դրածին անվերջ պայտը թիւնը բերկրութեամբ տոնակալով, — Անշուշտ, տիկին, ըսի, այդ բառը ձեր հոտ իմացած նշանակութեամբ զրկուղէք նէ, երկաթագործ չէք սկսիր: Այս պատասխանս իրեն աջնչափ զուարթութիւն տուաւ, որ յամենայն զօրութենէ բարձրաձայն ծիծաղ մը արձակելով, — Անշուշտ, անշուշտ, ըսաւ բայց է՞ք արդեօք, — Այս նշանակութեամբ յանձն կառնեմ, ըսի: « Եսանկառնեմ » բառերը նայեցայ որ զինքը կսթափեցունէին կոր, ուստի ատեն չի տալով, — Վասնզի, կրկնեցի, իմ խղճիւս թեպէտ կղճոնի անունն անգամ պիտակաբար վրաս կրելու արդիւնք մը չունիմ, բայց թէ ձեզի եւ թէ որովայնիս ծառայելու համար, իս Դեմոսթենէս ալ անուանէք նէ, անուանը մեծութենէն չեմ խորշիլ:

Իմ քաղցիս անշարկութիւնն իր արթնութիւնը նորէն խաբելով, իս կարծածը համարեցաւ, եւ ընկերին դառնալով մի'նչ կիրթ եւ յղկալ ոճ կը գործածէ կոր, ըսաւ, եւ խօսքը վերստին ինծի ուղղելով, — Արդեօք այս երկրի կրկերոններն ամենն ալ հայերէն գրան'ն ըսաւ: Այս հարցմունքն իս դժուարին փորձութեան մէջ դրաւ, վասն զի, չէ ըսէի նէ, դուն ինչու գիտցիր ես պիտի ըսէր, այս ըսէի նէ, ուստի կարելի է այն օրը կը բռնուէր, եւ մէկ մ'ալ իրար չտեսնալու ծանր պատճառ ելլարայ Ուստի այն նեղութեանս մէջ նեղասի բոլոր կոկորդիլոսներուն հողիններն օգնութեան կանչելով, անորոշ պատասխան մը դտայ, եւ — Տիկին, ըսի, լեզուաց բաժանումը կրկերոններու համար դեռ կը չարձանակէ կոր, բայց գիտէք որ, Սաւման քաջաց զէնք իր բեանց »

Այս վերջին բառերս լսած ատենն իր սեւ եւ պատուական այլու ընկերը բոլոր մեծութեամբը վրաս բանալով, — Ահ կրկերոն, ըսաւ, զուգ մեր նախնեաց լեզուին ալ ծանօթացած էք, « Պիտոյից » կարդացեմ' էք: — Այո ըսի, — Նոր լեզուին համար տարակոյս չունիմ որ, ըսաւ խօսածնուդ պէս ալ կրնաք գրել: Բայց հին լեզուն ալ կը գրէ՞ք: — Փոքր ի շատէ, ըսի, — Շատ ի փոքրէ: Ինչ եւ իցէ: Դրածնիդ ինծի կը ցուցնէ՞ք: — Թէ որ Փարիզ անցունելիք ատեննիդ բոլոր' իս ձեր ծառայութիւնը մէջ պահելու խօսք կուտա՞ք նէ, ըսի, միւսանգամ անտեժեանս ատեննիս դրած մը կը բերեմ: — Կը խոտանամ, ըսաւ, — Ի'նչով, ըսի: — Սըվով, ըսաւ, իր ժամացոյցին ոսկի չղթան մատենութեան մէջ բռնած ինծի ցուցնելով, որ այսօր կուրծքս կը կրեմ: — Գրածս ատոր չարժեք, ըսի: — Ան ատենը զուգ ալ անկալ փոխարինութիւն համարելու իրաւունքն կը վրիպիք, յիշատակ կը համարիք:

Ընկերն որ մինչեւ այս վայրկեանը լուս կեցած ծիծաղ երեսով մեր զրուցատրութիւնը մտիկ կընէր, միայն այս անգամին բերան բանալով, — Կրկերոն, ըսաւ ինծի, ոտք կոխէ', մի թուշար ատանկ, ժամացոյցն ալ տալուն քեզ հիմակուքն կապաւնում: Թէ որ բան զօր չունիս, եւ հայերէն խօս ելովդ հանդերձ տրամաբանութիւն ալ գիտես նէ, անտարակոյս եղիր որ ինքզինքն ալ վրայ կուտայ, եւ անուանդ սկզբնատանն, ուղիս չուղիս, երկաթաղիքի կը փոխէ: — Կը սորվիմ, ըսի: — Ազ ալ բաւական է ձեռքէն չաղատելով, ըսաւ: Ժպտելով տիկնոջն երեսը նայեցայ, ան ալ իմ հայեցողութիւն իրբեւ թէ հարցմունք համարելով, — Անանկ է, զլուտ հարը տես, ըսաւ ծիծաղելով: Ուրեմն երթանք նախ ճաշակինք որ, ըսի, ետքն ալ փախչելու կարողութիւն ունենամ: — Ուր պիտի փախչի: — Անտարակոյս ձեր նստած պահը դրին, ըսի: Եւ խնդալով իշանք վար: Ղերինք ատոր հանդիսարանին մօտ խառատուն մը, եւ կերակուր ապսպրեցի, իրենք սեղան նստելու ատենը ես քիչ մը հեռանալով պատուհանին մօտ երթալու երես ըռնեցի: Տիկինն այս շարժմունքս չտեսաւ, բայց Յուլի անհնալով — Սոփիա, ըսաւ, կրկերոնդ արդէն ճամբայ կելլայ կոր: Այս ազդարարութեանը վրայ Սոփիա իմ հեռաւորութիւնս ինք ալ նշարե-

լով հոտ կանչեց, — Ինչո՞ւ մեզմէ կը հեռանաս կոր, ըսաւ — Վասն զի, պաշտօնիս նախընտրելի տեսնել կը վայելէ, ըսի : — Ուրեմն, ըսաւ, մինչեւ սեղանէն ելլալնիս պաշտօննիդ ձեզմէ կը հանեմ, սեղանին վրայ ալ ճանապարհորդութիւն ընկելք չոտնիք որ պաշտօննիդ պահէք :

Կերակուելու վրայ Սոփիա ատեն մը մտախոհութեամբ լուս կենալէն ետեւ, յանկարծ գլուխը վեր առաւ, եւ ինծի դառնալով, — Պարո՛ն, ըսաւ, անուշանիդ կրնա՞մ հարցունել, դուք արդէն մեր անուշները բերններնուս լսեցիք : — Զեր անուշները լսեցի, ըսի : Բայց թէ որ ըսածս յանդուրժիւն չէ՞ք համարի որ նէ, իմ մտարակուսելով հաւատարիմ : Սոփիա քիչ մը թոթուեցաւ աս խօսքերէ վրայ, եւ քիչ մը ալլալելով, — Ինչո՞ւ, ըսաւ : — Վասն զի ըսի, Սոփիան, կուզե՞ք նէ, անցնիք, Բայց Շուկա անուշը ձեր Հայկ նապակետի օրերէն ի վեր մինչեւ ցայսօր զրեթէ երկրորդ անգամ է որ կը լսեմ : — Պարոն, ըսաւ Սոփիա մեղմ հառաչանքով, ձեր խորին հայագիտութեամբ վրայ հետզհետէ առաւել քան զսուտաւ կը կամայլիմ եւ ձեզ կը վստահեցունեմ որ իմ ազնուամիտ ամուսինս այս քաղցր զգացման հաղորդ է Բայց ըսէ՞ք ինծի անկեղծաբար, Գերմանացի՞ էք : — Աստուած չընէ : — Իտալացի՞ : — Ոչ անկէ աւելի : — Գերմանիա կամ Իտալիա բնակած էք : — Ամենեւէն, — Գաղղիոյ մէջ ո՞ր մասին կուտակեց էք, ըսաւ : — Ամբոխի կամ անհատի հետ տեղ մըն ալ կուտակցութիւն չունիմ, ըսի, Բայց զատմամբ եւ զգաջմամբ զատարարակութեան մասին ակադամ ազնուակեցեալեան եմ, որովհետեւ զաստարակութեան եւ սրբելի վարման համար հարկաւոր եղած ծախուց կարողութիւնը մեծատանց բով կը գտնուի Բայց մարդասիրութեան եւ ազատամտութեան մասին անզղիջ ուսմանակեցեալ եմ :

Դաւանութեանս այս վերջին բառերուն վրայ Սոփիայի կարմիրներն երեսը ցատեցելով բերկրութենէն ցնցուեցաւ, Բայց ներսէն երկրաշութիւն մը սրտին ուրախութիւնը կարծես թէ հնչելով, վարկեալ մը ձեռուներն իրար բերած, պաղատալին դէմքով մը, — Պ Միտք, ըսաւ, ըսածներդ անկեղծ է : — Զաւակ ունի՞ք, ըսի : — Երկու հասա : — Զեզ կը նմանի : — Տղա հօրը պատկերն է, աղջիկն ալ իմ մանւանիկսն է : — Ո՞վ զիցեցուց, անկեղծ : — Ես

անձամբ : — Այդ կարծ նկարագիրը կը վկայէ անոնց ինչ գեղեցկութիւն, եւ ձեր ալ վրանին ինչ սէր ունենալը : Ուրեմն ձեր զուկը ներսէն անմիղձութիւն, սոսոնք սնուցանող կենսատու, աւելի, ու ձեր անզրպարծ սէրը, ու իմ ալ հայապիրութիւնս ձեզի վկայ ըլլայ զաւանութեանս անկեղծութեանը : Սոփիա ժպիտն ու զուարթութիւնը երեսը, ներսէն պատճառաւ շարժման մը բուռն կարեօք՝ յափշտակեց զինիւն անօթը, եւ դուխը աչքը տակաւին բանի մը չգրադելուն արտաքին ցոյցքը պատրուակել չկրնալով, զինուոյն ճաշակն իր բաժակին մէջ կ'սթոգոնէլէն ետեւ, նախ իմ բաժակից ելցուց, ետքը ամուսնոյն երեսն ի վեր իմաստաւոր հայեցուածք մը եւ ժպիտ մը ձգելով, անոր բաժակն ալ լեցունել ու զեցալ անօթին ծայրը բաժակին վրայ ուղղած տեղը, աչքը միշտ ամուսնոյն երեսն ըլլալով, զինիւն բաժակն զուրս տեղանին վրայ հեղուց սկսաւ :

Ասոր վրայ երկուքին ալ խնդալը բռնեց : — Բայց դուք երկմտեցար, ըսաւ Շուկա Սոփիային : — Ամենեւէն, պատասխանեց Սոփիա : — Ուրեմն ինչո՞ւ չփորձեցար, ըսաւ այլը : — Քեզի անխոհեմութիւն մը ըրած չըլլալու կասկածով, կրկնեց Սոփիա, եւ ամենքս ալ ձայներնիս կարած՝ կերակուելու շարունակեցինք : — Մրդէշներու սկսած ծածմանակն Սոփիա իր խոր մտածութենէն ելելով զինքներնիս նորոգեց, եւ լռութիւնն ալ կարելով, — Կիկերոն, ըսաւ ինծի, այսօր ասկէ ելլանք նէ, սուրն թթեանք հանգչինք պիտի : Բայց վաղը մեզ ուր պիտի տանիս և տոցուեցուց : Վասն զի զրեթէ մինչ զեւ Փարիզը տեսած չեմք, Երկուք խալ զաղղիբէն կը հասկնանք իտալերէնէն զօրութեամբ եւ քիչ մըն ալ աշխատած ըլլանքս : Բայց խօսելու ոչ լարութիւնն եւ ոչ զերկութիւնն ունենալուս՝ կապուած միացեր ենք, Առջի օրը իտալադէտ կիկերոնի մը պատահեցանք, Բայց ան ալ զեւ Փարիզ նոր եկած ըլլալուն Փարիզը մեղմէ աւելի չէր ճանչնար կոր : Ուստի անկիւն ձգելով, մեր բնակած պանդոնիկն ու հանդիպարանին միջոցը մեզի սասնան բռնեցինք կեցանք : Բայց գուցէ որ հայերէն գիտէք, եւ բնաորութիւններուդ մէջ հայկական ծանրութիւն ունեք, մենք ձեր վրայ կարողաւ պատմութիւն պիտի ունենանք :

Ո՞ր պիտի տանիք մեզ հետգհեաէ, ըսէք տեսնանք :

— Կարծեմ թէ իբրեւ Հայ, ամենէն առաջ Ալէն-Տընի աւանն երթալու եւ ձեր թագաւորին իբրմին այցելութիւն ընելու էք :

— Ներեցէք, ըսաւ Սոփիա, դուք Հայոց լեզուին, եւ կը թուի թէ պատմութեանն ալ հմուտ ֆազդիացի մըն էք. եւ ձեր բարեբաւր յուսկութիւնն ալ հետերնիդ ընտելաբար խօսելու համարձակութիւն կուտայ, Համարինք թէ, պաշտօնիդ մէջ հաջգիտութիւններունդ հետ ազգայնութիւնն ալ յօրդողիլով, դուք Հայ եղած ըլլալիք, Ուղիղ ըսէք, եւ կը բերկրիմ Այն ատենն ալ մեզի այս առաջարկութիւնն ըրած ժամանակնիդ «Ձեր թագաւորին» պիտի ըսէիք, թէ «մեր թագաւորին» :

Այս հանճարեղ առաջարկութեանը վրայ՝ Հայուն կնոջ խօսքերուն զմայլելով, բերկրութիւնն եւ խնդացի եւ նայեցայ որ երկուքն ալ ուստիւնին ընդատելով, մէկ կողմէն ինծի պէս իրենք ալ կը ծիծաղէին, մեկ կողմէն ալ անհամբերութեամբ պատասխանիս կապառնին: Յուլակ նոյն գուարթութեամբ իր բաժակը պարպելով, — Քաջալերութիւն, Կիկերոն, ըսաւ, թէ որ այս առարկութեան պատասխանն ալ արժանապէս եւ արարմաքանորէն՝ տալու ըլլաւ նէ, ականջի օղերն ալ կուտայ, գիտցած եղիք :

— Թէ որ, ըսի, դուք ալ ես ալ Արեւմուտքի մէջ Միացեալ ըստեւ Հայոցմէ ըլլալինք նե... Սոփիա, խօսքը ընդմիջելով, «Ներեցէք, ըսաւ, խօսքերնիդ ընդհատելու, միացեալ կամ անջատեալ բառերը մէկդի մենք ազգին բազմութեանը զաւանակեց ենք. ըսէք հիմա ըսելիքնիդ : »

— Ուրեմն, ըսի, թէ որ երեքնիս ալ ազգէն մեկն եւ Հոռմայ եկեղեցոյն կցորդեայնեւրէն ըլլայինք նէ, Մեր թագաւորին» Կ'ըսէի. թէ որ երեքնիս ալ յուսաւորապէս ենք նէ, «Հայոց գաղղիացի թագաւորին» Կ'ըսէի :

— Եւ այն ատենը, ըսաւ Սոփիա, խօսքիս վախճանին չսպասելով, Հայու մըն ալ Փարիզի մէջ առաջին տեսնալիք ցանկալին Ալէն-Տընի եկեղեցին չէր ըլլար, ի՞նչ կ'ըսէք :

— Կիկերոն, ըսաւ Յուլակ, ձայնը որչափ կրնար հասարակաց խառնատան մը մէջ բարձ-

րացունել նէ, օղերն առիք, բայց խեղճ կընիկս մի հանուեցընէք. տեղը ձեռք մը հանդերձի կը հասնէք, փեղոյրէն սկսեալ մինչեւ կօշիկները հետ իմանալով, — Տիկինը հանուեցունելու չենք նէ, ըսի, իս ալ հազուեցունելու հարկ մը չկայ, որովհետեւ ես ալ մերկ չեմ: Ես ձեր առաջարկած հանդերձներուն տեղ բաւականաթիւթեամբ կը ցանկամ ձեր ձեռքէն բաժակ մը դինի պահանջիլ, եւ երկու հայ ամուսնոց ձեռքէ բաժակ ընդունիլս ինծի բերկրութիւն եւ սփոփանք պիտի համարիմ:

— Ինչո՞ւ, ըսաւ Յուլակ, երեքիս ալ բաժակները նորոգելով, եւ Սոփիայի ու իմ բաժակս ձեռքը մեզի մատուցանելով, մինչեւ հիմա հայ ամուսիններ տեսած եւ ձեռուրնուն ըմպած չունէիք :

— Ո՞հ, այո՞ր, ըսի, մէկէն աւելի տեսած եւ ձեռուրնուն մէկ անգամէ աւելի ըմպած եմ, բայց անոնց նաւիրած բաժակներէն այս զաղցը ճաշակը չեմ առած բնաւ. վասն զի անոնք ինծի չափ ալ հայ չէին, վասն զի գոնէ ինծի չափ ալ հայու թիւննին ու պատմութիւննին չզիտէին: Զեր տիկնոջ խնդիրն անոնք ամեն նեխին առարկելիք չունէին, եւ թէ որ մէկն իրենց առարկելու ըլլար նէ, Սամուսին առեղծուածէն աւելի խրթին եւ անիմաստի հարմունք մը եղած կըլլար իրենց: — Բայց որչափ որ, ըսաւ Սոփիա, կարծիքնիս ու զգացմունքնիս համեմատ պատահեցան նէ, զեռ եւս մեկ նուրթին չի տրուեցաւ: — Որովհետեւ, ըսի, խօսքիս առջին կտրեցիք եւ վերջին եղբակացութիւնը դուք ըրիք, ուստի մեկնութիւնն ալ իբրեւ հայ մեզի կ'իշխայ :

— Ոչ, բարի կիկերոն, ըսաւ Սոփիա բաժակներն ըմպելու առաջարկութիւնն ընելով, կը վախնամ որ հայութիւննին բնաւ չի գիտցող տիկնանց համեմատութեամբ ես ալ հայութիւնն շատ դիպած ըլլալու ամբարհաւաճութեան մէջ ինկած կը թուիմ մեզի :

— Ամենեւին, ըսի, տիկին, այդ ձեր ամբարհաւաճութեան կասկածնիդ ինծի տակաւին ձեր պարտաւորութիւնն, իրաւունքը կը համարի կոր: Բայց թէ որ այդ պարտաւորութիւնն ու իրաւունքը ամբարհաւաճութիւնն ալ անցնէր ու հպարտութեան ալ հասած ըլլար նէ, աւելի կը սիրեմ կնոջ մը գիտնական մեծաբանութիւնը քան երկրեղածութեամբ եւ համեստութեամբ ազիտանալը եւ լռելը :

— Կիկերոն, ըսաւ Յուլիկ հրճուխառն եռանդեամբ, դուք ալ արդէն կիկերոնութենէ ելաք եւ փխխոտալու թեան մտաք: Աս վերջին ընտրութիւններնուդ պատճառները: Ետեւորոյն չունիմ որ դուք պիտի բացատրէք, բայց կապալնիմ որ ասիկա կնկանս հարցունէք որ տեսնանք ձեզի համամիտ է այս մասին ալ:

— Բայց ես փխխոտալ չեմ, ըսի: Եւ ձեր տիկնոջն ալ քննութիւն ընելու կարողութիւն չունիմ:

— Ինչ կըլլաս եղբի, ըսաւ Յուլիկ զուլիւր թոթուելով եւ խնդալով. ես ալ կնիկս քննել տալու Սորպոն տանելու չեմ եւ պէտք չունիմ:

— Դուք եղբայրաբար կը խօսէք կոր, եւ Սոփիա ալ սիրով եւ ընտելաբար պատասխան կռնէ կռտայ, իմ ալ միակ բերկրութիւնս կնոջս ասանկ խօսելի է, եւ մենք այս բերկրութիւնը քանի մը տարի է որ տիրապէս եւաչակած չունինք: Դուք ամուսնոյն սրտին բանալի, գտաք եւ բերանը բացքը, Շարունակեցէք, կապալնիմ, եւ մեր կորուսած զուարթութիւնը այս զուարթութեան երկրին մէջ նորոգեցէք: Սոփիա՛, հրեշտակ, ըսաւ խօսքը անոր ուղղելով, ընկերը կը հարցունէ կոր մտքէն, այն ընտրութեան պատճառը դիտես նէ՞ չըսես:

— Վա՛յ մեղքիս, եւ մեղա՛յ տէր Աստուած, ըսաւ Սոփիա, առոր պատասխանն, երկու բառ աւելի կամ պակաս, ո՞ր կնիկ չլիւտեր: Եւ մեզ խնդառնելու համար Հայու կանանց սովորական այն զոյգ բառին վրայ մեր խնդառնած անգրգոյթութիւնը տեսնալով, ինք ալ չեկերցաւ իրեղալը բռնի, եւ իրեւն թէ չըրթունքը տեսելու համար զենչակաւ ծծաղը ծածկելով. — Կիկերոն, ըսաւ, Հայու կանանց այս զուրցողածները զիրքերու մէջ գրուած չեն գետ որ, կարդացած ըլլայի՞ք Որովհետեւ դուք մեզի չափ այս խօսքերը կը ճաշակէք կոր, պէտք ըլլայ նէ, քանի՞ վկայ կրնաք, բերել Հայ ըլլալինիք հաստատելու համար: Բայց որովհետեւ ատեն ունիք իրար ճանչնալու, աստամա Յուլիկին փափաքը լեցունելու փոյթ կընեմ, չէ նէ այս գիշեր քուն չի քնանար: Արդ, ըստ իմ դատմանս, դուք հմտութեամբ մեծաբանող կիկեր տղիտութեամբ լոռը կնոջ:

մէն անոր համար ընտրելի կը համարիք որ կին մը զաւակ ունի նէ, առ հասարակ իր զաւկներուն եւ երբեմն ալ ամուսնոյն ու ընտանեաց հետ կը խօսի կոր: Որու հետ խօսի նէ, հարկաւոր վախճան մը եւ հարկաւոր օգուտ մը կայ: Այսինքն, զաւակներուն հետ խօսի նէ, յայտնի է որ անոնց դաստիարակութիւնը իրենց ծննդեանը պէս ընտելանալ օրինօք իր խնամքը յանձնուած է: Երկանք հետ խօսի նէ, նախ որովհետեւ ամէն էրիկ փխխոտալ չէ, եւ երկրորդ, գրեթէ ամէն էրիկ ժամանակինն տուէն դուրս նիթական իրաց վրայօք կանցունեն, կնոջ խօսածը՝ անոնց գիտեցածը միւլեցունելով եւ կամ չգիտեցածը վարդապետելով, պարտաւորութիւնն են երեւոյն ազգաբարձութիւն մըն է: Թէ որ զաւակն ու ամուսինը չեղողին խօսի նէ, յայտնի է որ ամէն մարդ կանանց վրայ սէր, պատկանք եւ ակնածութիւն ունենալուն, անոր խօսքն ալ որուն ականջն հասնի նէ, սըրտին ու մտաքը մէջ կը բեզմաւորին: Ուստի առանց իմ սեռիս կողմնակալութիւն ընելու, ես կընեմ, կինը ասուն պատգամն է եւ ըստ այնմ կը պարտաւորի իր պատգամախօսութիւնը զիտնալու եւ կը հաւաստեմ իմ հայաւսէր քննիչիս, իմ բարի կիկերոնիս եւ իմ խելօքիկ էրկանս որ, կանայք բըշափ աւելի զիտնան, այնչափ աւելի հեզ կըլլան, վասն զի հեզութիւնն ու մեղմութիւնն իրենց ընտրութիւնն ըլլալով, որչափ աւելի տեսնան պարտաւորութեանց մեծութիւնը, այնչափ աւելի ինքզինքնին այն մեծութեանն առջիւն իրենց զգածմամբն ու համոզմամբը կը խոնարհեցունեն: Անա՛նիկ է, իմաստասիր, ըսաւ խօսքը լեցնողներով: — Անա՛նիկ է, ըսաւ Յուլիկ անոր հետեւէն:

— Անանկ ըլլալը կամ չըլլալը չըղիտեմ, ըսի, բայց սա գիտեմ որ իմ զգացմանս ու հաստացածիս յար եւ նման թաղատութիւն է տիկնոջն բաժնեւոր, եւ թէ որ անկէ ասալիս ու ստիպելք նէ, գրեթէ բառ առ բառ նոյն բանը պիտի ըսէի հայերէն աղէկ չգիտնալովս հանդերձ:

— Սոփիա, ըսաւ Յուլիկ, ահ սա նիւթին մէջ քաջալաւի վկայութիւնն ատրի: Սէն Տընիթի խնդրին ալ չպարզաբանես: — Պարզաբանե-

լու մեծ բան մը չկայ, ըսաւ Սոփիա լրջու-
թեամբ: Մեր ընկերին ըսածները զուն ու ես
հասկցանք: Իմ եղբայրացու թիւնս ալ որ իր
ըսածներուն հետեւանք է, ան ալ ինք հաս-
կըցաւ: Ելլաճք երթանք, գաւկնիւրսաշու-
նին զուռն իս կսպասեն, ես ալ կարօտնալ
սկսեայ:

Սոփիայի այս խօսքին վրայ ելայ խաճատան
ծախը՝ վճարեցի, եւ զուրաւ ելանք: Աստուան
ժամը տանին էր իրար քանակին, ետքը
նայեցանք որ կէս օրէն ետեւ ժամը մէկն է
զացել: Իրենք Շանգ-Նիլդէի վրայ հանգիստա-
րանէն ընդ հեռու պահողի մը կը նստին:
Իրենց բնակարանին թիւն ու անուանին ինծի
ստուֆն ուր ետքի առտուն երթամ գիրենք առ-
նեմ Փարիզի մեծ մատնագարանը տանիմ:
Իմ բնակարանն ու անունն հարցունելով երբոր
իմացան թէ իմ տունէն մատնագարանը
անկէ իրենց տունը հաղի մէկ հինգերորդն էր:
ճամբուն երկայնութենէն ինծի խնայելով,
ուզեցին որ ես զիրենք իմ տունն սպասեմ:
Իրենք ալ իր կարեանն նէ, դան իս տունէն
առնեն: Ուստի անձկանօք իրար ողջունելով
մեկնեցանք:

Ես վայելած ընկերակցութեանս լսածներուն
եւ տեսածներուն վրայ ուրախութենէն թռչե-
լով, տունն եկայ, եւ մտադաւլով որ այս բա-
րեքապատ թիւնն աստեմ մը պիտի քչէ ւանցած-
ներուն վրայ բերկրութեամբ անդիւրս տեղը,
յիշատակագրոյս կարգն այս զէպքը շարագ-
րելու խորհուրդն ըրի եւ ի նոյն նստայ, առջի
անգամ գիրենք հետեւէն տեսնալուս հաստա-
ծը մինչեւ իրիկուն գրեցի:

Հաստաւածը ըմբռնելէս ետեւ՝ ելայ ընթերցս
ըրի, եւ թէ աշխատութեան խոնջութենէն
եւ թէ ցերեկուան ուրախութեան անշափու-
թենէն վրաս թմրութիւն մը զգալով որոշեցի
որ կամայ կամայ Շանգ-Նիլդէն ի վեր երթամ
եւ հոն նուազածութեան բաց սրճարաններէն
մէկուն մօտ աթոռակ մը առնեմ նստիմ, օրա-
գիրներս կարդամ:

Ժամը քինին արդէն աթոռակին վրայ էի:
Ծուլիսի գեղապայծառ գէշերներէն մէկն էր:
Լուռիք, ջինջ հորեզունէ մը յատկագրոյն երկ-
նից միջակէտն ընթանալով, բոլոր Շանգ-Նի-
լդէի ծառաստանն ու մինչեւ յաղթական

կամարին հագգին միջոցը կէս ցորեկի փոխեր
էր: Շանգ-Նիլդէի մէջն ու եգերքը եւ Վիլաս
տը լա փոնջորտո հրապարակէն մինչեւ յաղ-
թական կամարն ընթացող ծառափնածիր
պողոտային երկու կողմը վառած կազերն, սւ
Պուա տը Պուլոննի արուեստայէն ծովակը
զացող եկող տնթուելի կառաց զոյգ զոյգ լապ-
տերները, աստեղազարդ երկնից տակ աստե-
ղազարդ երկիր մը կը յորինէին:

Չորս կողմն վառած լոյսերը վրաս հովա-
նցեալ ծառերուն ասորին ասորց երեսները
ցածէն լուսաւորելով, ցերեկն աստուերին մթան
մէջը տխուր երեսցած տերեւներուն կնիզա-
նացայտ կանաչը գիշերին մէջ շողացունելով
աչք կը պարարէին: Արահետին մէջ ընթացող
կառաց խօշիւնը, գլխուս վերեւը գիշերային
ղեփիւռէն աստանող ծառոց սօսափելէն, ման-
կանց հաճոյիցը համար ննարուած շարժուն
թատերից խալիկներուն ճիշը, բովանդակ
Շանգ-Նիլդէի մէջ ծովաւ ալեաց նման վեր
վար զացող եկող քանի մը հարիւր հազար
հոգեոյ սոսնածայնը, մանկանց զբօսանացն ու
զրազանացը համար ուտելիք եւ խաղալիք
ծախողներուն զոյլունը, կախաղանաւոր եւ
չըջաղարձ փայտածիրոց վրայ հեծնող աղայոց
ուրախութեան ձայները, օդին մէջ ան-
ուաղարձ պտոյտող օբրաններուն մէջի
օրիորդաց երկիւղախառն ու զուարճախառն
աղաղակները, սրնորաններուն մէջ անդադար
կրկնուած գործիական նուազածութեանց եւ
երածչտաց երգոց հնչմունքը երկրին եւ
ժողովրդեան երկանկութիւնը կը հաչակէին
եւ ամէն վայրկեան ամենուն սրտին մէջ բեր-
կրութիւն կը նորոգէին:

Ես ալ որ հոն տեղն ուրիշ բան մը չէի կըր-
նար ընել, եթէ ոչ Հայոց եւ Գաղղիացոց
տարբեր բաղդերուն կնիզանի վկայութիւն մը,
առաջիններուն ձակատագիրը սպացած սեղս,
չէի կրնար միւսներուն բարեկազգութեան
ուրախակից չըլլալ, մանաւանդ անոր համար
որ, հոն մօտերը գոնէ Հայ գերդաստան մը կար
որ բարեբաւտիկ էր:

Այս վայրկենիս, մօտի սրճանոցէն երիտա-
սարդ երգիչ մը հրեշտակային ձայնով «Մի՛ կ,
գիշեր գեղապայծառ» տաղն սկսաւ երգել, որ

այն դիշերին յիշատակաւ եղանակն ուրիշ իմաստով Հայոց համար գրած եմ, եղանակին տեբական քաղցրութիւնը նուազարանաց կը զորդութեամբ մարդկային փառքը չորս դին կը տարածէին եւ իմ այն առեւ որ առտուընէն մինչեւ այն վայրկեանն զգացած կրած եւ վազած բարեբաւութիւնս կը պարտէին :

Այս բերկրական մտածութեանց մէջ աշուը-նեքս մեքենարար օրազրիտ վրայ պտտուցած տեղս՝ յանկարծ երկու կողմէն երկերկու հաստ մանկական թաթիկներ ծոծրակս ու երեսներս պատելով, իս համարեցին Ստիկայ ինծի համար Գաղղիական Նիդիսեանց մէջ այն դիշեր վրաս անձրեւած երջանկութեան լրումը թուեցան, եւ մանկուսնքն ալ դաշտին Մէրէրը կամ Շնորհքները համարեցայ : Աչքս երկու կողմս վերցուցի, որ երեսներին նկատեմ . ահոնց շրթունքն աշուընեքն արագ շարժելով, երկուքն ալ միտքերան — Ողջոյն ընդ քեզ, կիկերո՛ն, ըսին : Այս բառերը զարմանք եւ տարակոյտը վերեւեցին միտքս, երեսներին նայեցայ որ, Սոփիայն եւ Շուլակայ բուն կինդանագիրներն ու սքանչելի մանրանկարներն էին : Յափառակեցի երկուքն ալ դետէնէ, եւ ծուկեղունքուս վրայ առնելով սկսայ անյապ անձկութեամբ զիրենք համարելն : Աղջիկը, որ երէցն էր, վայրկեանս մը իր շրթունքն իմ շրթունքներէս ազատելով, Դուք Պ. Մ. ... ըսաւ եւ մենք ընդ խաղ մէկ անգամ ձեզի կիկերոն ըսինք . բայց աս բառն անգամ մըն ալ չպիտի կրկնեմք : Մաման մեզի կարգեցին — Ո՞ւր է մաման, ըսին : Երկուքն ալ աշուընին իմ թիկանցս կողմը դարձունելով, ձայներնոյն ելածին չափ սկսան խնդալ : Մտիս նայեցայ որ, երկու մամուսին գլխուս վերեւ կայան, դաւկներուն ու բարխութեանը վրայ հեղեղակային ու բարխութեամբ երկնք ալ կը խնդային :

Աշուըններն իբրար հանդիպած վայրկեանն, ձեռունընին ուսոցս վրայ դնելով վար խոնարհեցան, եւ մայրերին ինծի հարցուց թէ արդեօք երջանի՞ք էի : — Որչափ որ մարդկեանէն սիրտ ձրնայ տանիլ, ըսին — Մայրերներն աւելի կը սիրես թէ զաւակներն, ըսաւ Շուլակ — Հայրերնին ինչու չես հարցուներ, ըսի — Ատ իմ գործս չէ, ըսաւ, եւ առջի հարցմունքը կրկնեց : — Պատուներուն վրայ մարդ չեղիրար բարձրապէս սքանչալաւ, բայց

պաղաքերոյ ծառն ալ հիացման ենթակայութիւն չընեղով, մարդս ծառապաշտութեան, կամ որ նորոյն է՝ մայրապաշտութեան կը հրապարէ :

— Սուտ ես, ըսաւ Սոփիա փոքրիկ ապտակ մը իջեցունելով որ հողեղէն յուսի մը նման հեաւ անցաւ վրայս, եւ շարունակեց : Ստախոսութեանց վկայ կեցած են խառատան տէրն ու տիրո՛հին — Բայց ես ահոնց անանկ խոսք չուայն չեմ երբեք, ըսի — Ոչինչ է այդ, ըսաւ, բայց խառատաց ըսած խոսքիդ վրայ չես խոսք խոսք մեղք բոսած սուտի՛ք վրայ է : — Ուղղակի անուննիդ յոյժըրջելու կը ներէ՞ք ինծի — Եղբոր պէս, ըսաւ : — Շատ աղէկ, ըսի, — ես կրնամ ապացուցանել որ Սոփիան չեմ պատեր բոսած չեմ բնաւ ահոնց : Բայց չեւ կրնար ապացուցանել որ երեք հոգիին կերածին ու ըմպածին համար հինգ ֆրանք եւ ոչ տասն եւ հինգ ֆրանք հատուցած ես : Կրորդ մանկանց սպասունհացն ու մեր չորսին համար քսանուերկու ֆրանգ վճարուեցաւ աս իրիկուն : — Դուք շատ էք կիրելի նէ, ես ի՞նչ ընեմ — Ոչ ցերեկուանէն աւելի, ըսաւ, եւ ոչ անչափ ակոթով : — Ըսել է որ, ըսի, ձեզ չեն ճանչցիր — Զեղ ալ մեղմէ չճանչնալուսն զատ, ըսաւ, յիշելին ալ հաղի, վճարուած տասն եւ հինգ ֆրանգին համար է : Բայց ես ձեզի ըսի՞ որ հինգ ֆրանգ վճարեցի — Զրոյ՞ որ, ըսաւ, հինգ ֆրանգով երեքնքս ալ կը կշտացունեմ : — Բան մը չկայ, ըսի, ուրախութեան արտորոնք զրոն չեմ արտասանած : — Ի՞նչ է այդ ուրախութիւնն որ զրոները ձեզի մոռցունել կուտայ կոր, ըսաւ Յուլիկ քովս արթնալ մը առնելով, եւ մէկ հատ ալ Սոփիայն մատուցանելով — Ուրախութեանս մէկն, ըսի, ինքնին կը հասկցուի որ հիշատակի մը նման քաղցր եւ զեղեցիկ Հայուհին մը անօթութեանէն մնչած տեղը ես անոր օգնութեան պիտի հասնէի . ես հոն տեղը հացի փոխուելու դօրութիւն ունենայի, Պրոմիթէոս ըլլայի նէ, զրոները չէ, ինքզինքս ալ կը մոռնայի... — Կիկերոն բանաստեղծ է, ըսաւ Սոփիա, խոսքս կտրելով — Առաջինն ըսիր ըսաւ Շուլակ, երկրորդը ո՞րն է : — Երկրորդ ուրախութիւնս ալ ան է որ, ըսի, ես հայերէնի վարժութեան պէտք ունիմ... — Ատոր ալ խառատան աէրն ու տիրուհին վկայ են, ըսաւ Սոփիա — Շիրտակ

անոնց բան մը ըսած չեմ, բայց իմ պէտքս ես դիտնալով, առջին ելած երկու Հալը, անօթութեան առթիւ, քիչով ծակ մը մտցունելու եւ քանի մը ժամ խօսակցելու համար, հարկաւ զրօններ կը մոռցունիս :

Վերջին բառս դեռ չարտասանած , անդիլի ըտվորսն սրճանոցէն յանկարծ կանացի ձայն մը սկսաւ աղաւնիի նման միկիւլ նոյն « Ե՛կ , գիշեր զեղապայծառն նուաղը , եւ ամենս ալ լուսթեամբ ականջ դրինք ձայնին . երբը լմինս նաչէն հոեւ , Սոփիա հատաչելով « Ի՞նչ բարեբալիս երկիր , եւ ի՞նչ երջանիկ աղք . եւ ի՞նչ բարեբաստութիւն Սա եղանակին մէկ նշոյլը մէկը մեր ազգին մէջ նշողել տար » — Ի՞նչ կարգելու ձեզ սոտ սպասն աղբին մատուցանուլու — Ո՛հ , ըսաւ , աղքն երաժշտութիւն չուներ . ներդանալութեան գիտութիւնը մէկդի , եղանակազրութեան արուեստն անգամ իրենց անշանձթ է — Շտտ ջրաւի բան , ըսի . վասն զի երաժշտութեան անձնօթ ազգ մը քաղաքակրթութեան անմասն կը համարի : Այս խօսքը Սոփիայի հայրենասիրական զգացմունքը կծանլով , — Բոլորովին անմասն չէ , ըսաւ , երաժշտութիւն եւ եղանակազրութիւն մէջեքնիս մտած է , եւ մինչեւ հիմա ալ եկեղեցական երգոց տպազրութիւններուն մէջ խաղերը պահուած են - բայց թշուառաբար նշանակութիւնները կորսուած ըլլալուն . որչափ երկիր , որչափ եկեղեցի եւ որչափ ալ զպիր , այնչափ ալ պէսպիսութիւն կայ եղանակաց մէջ . եւ որովհետեւ ամէն մարդ ի լրոյ կը սորվի աւանդութեամբ , ամէն մարդ ալ կը պրնդէ որ իր երգածը Շնորհալիին երաժշտութեան համեմատ է , եւ Շնորհալիինը սա է ըսելու ապացոյցը նետվեայ նման աշխարհիս երեսէն վերցած է :

Սոփիա , տեսնալով որ չքմեղութեան համար հայթայթած պատուական ինքնին խիստ քննաբանութեան կերթայ կոր , խօսքը խափանելու համար , — Դե՞ռք ինչ զգացում ունիք , ըսաւ , երաժշտութեան Այս չնաշխարհիկ եղա-

նականքը մեզի ըրած ազդեցութիւնը կընե՞ն ձեր սրտին ալ — Ո՛րտ մը որչափ զգաւուն է նէ , ըսի հարկաւ . երաժշտութեան այնչափ բնտեղ եւ սրտատարի կըլլայ : Երաժշտութեան ձայնն ինծի միշտ իմանաւոյն բարբառին պէս զգաւուն , կ'ըթ ձայնի մը նուաղելը լսած ատենս՝ անդէս մտտ մը անդին չեմ կրնար երթալ :

— Գեղարուեստից միւս մասանցն ալ այնչափ սիրահա՞նք էք , ըսաւ . ճարտարի նկար մը կամ անդրի մը երաժշտութեան չափ չեզի կը ներգործէ՞ . — Արուեստին զարմանքը վայրկեան մը միտքս կ'ապշեցունէ , ըսի , երբոր հարթ մակարդակի մը վրայ լուսոյ եւ ցոտեքի խորութեան եւ բարձրութեան խկութիւնը կը տեսնամ պատրանոց մէջ , եւ անշունչ քարին վրայ կատարեալ տիպ է նմանութիւն քանդակած կը տեսնամ , Բայց Տանդէի եւ Պէտրիկի պատկերին եւ Սպարդակոսի ու Հայոկոնի արձաններուն պէս չատ պատկեր եւ արձան չկայ որ ճամբուս վրայ ցոտեքներս կապէ , ժամերով նկատելու ստիպէ աշուրներս : Ընդհակառակն , օրերով չեմ կրնար բաժնուիլ մարդկային ձայնին հրաշագործութեան վասն զի երաժշտութեան գործը սրտին հետ է եւ իմանալուցն կողմը կատաղիորդէ , եւ անդադար եւ մշտնջենաբար կերթաւ Միւսներուն գործն աչքին հետ ըլլալով , ամէն բան եւ իմանալուցն երեւակայական տեսիլն անգամ երբեմն կը մարմնացունէ , աչքը կը կշտացունէ , եւ երեւակայութեան անգամ տեղի չըտալով , շուտով յազուրդ կուտայ մտքին . հոն զարմեալ տեսական մտքը արուեստին զարմացումն է ինծի համար : Ուստի ես ալ բնականաբար անոնց հետամուտ չըլլալէս ետեւ , շուտով ալ կը ձանձրանամ :

Ի . Պ . ՄԻՍԱԿԵԱՆ

(Վերջը ձեռն անգամ)